UOT: 657.3, 657.421 JEL: M41; M48; G31

Günay Əziz qızı MİRZƏYEVA
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistrantı,
Elmi rəhbər: i.e.n., dos. Kifayət Aslan qızı XUDAVERDİYEVA
E-mail: meherremovagunay357@gmail.com
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2026.005.012

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ UZUNMÜDDƏTLİ AKTİVLƏRİN UÇOT PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - müasir iqtisadi şəraitdə uzunmüddətli aktivlərin uçotunun nəzəri və praktiki problemlərinin sistemli təhlili, bu problemlərin beynəlxalq standartlar kontekstində dəyərləndirilməsi və uçot mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üçün konseptual yanaşmaların müəyyən edilməsindən ibarətdir. Uzunmüddətli aktivlərin ilkin tanınması, qiymətləndirilməsi, sonrakı ölçülməsi, amortizasiya və dəyərsizləşmə proseslərinin təşkilində mövcud olan ziddiyyətlər və qeyri-adekvat yanaşmalar açıq şəkildə göstərilir, milli və beynəlxalq normativ çərçivələr arasında əlaqələrin düzgün qurulmaması nəticəsində formalaşan metodoloji boşluqlar əsaslandırılır.

Tədqiqatın metodologiyası - elmi abstraksiya, analiz, sintez, induksiya və deduksiya, müqayisə və ümumiləşdirmə metodlarının birgə tətbiqinə əsaslanır. Uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə beynəlxalq təcrübə, IFRS əsasında formalaşan standartlar sistemi, həmçinin milli uçot praktikasında istifadə olunan normativ sənədlər məzmun baxımından təhlil edilir, müasir elmi ədəbiyyatda yer alan yanaşmaların üstün və zəif cəhətləri sistemləşdirilir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, məqalədə formalaşdırılan elmi nəticələr və praktiki tövsiyələr uzunmüddətli aktivlərin uçotu siyasətinin təkmilləşdirilməsində, müəssisədaxili normativlərin işlənməsində, audit prosedurlarının dərinləşdirilməsində və maliyyə hesabatlarının informativliyinin artırılmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri baxımından müasir şəraitdə uzunmüddətli aktivlərin təsnifatında, amortizasiya siyasətinin seçilməsində, dəyərsizləşmə modellərinin tətbiqində, ədalətli dəyərə uyğun yenidən qiymətləndirmə prosedurlarında və vergi uçotu ilə maliyyə uçotu arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasında əsas istiqamətlər müəyyənləşdirilir. Müəssisələrin rəqəmsal uçot sistemlərinə keçidi fonunda aktivlərin faydalı istifadə müddətinin qiymətləndirilməsi, komponent yanaşmasının tətbiqi, hüquq əsasında tanınan aktivlərin (lizinq, lisenziya, patent və s.) uçotu ilə bağlı konkret problemlər diferensial şəkildə izah edilir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - uzunmüddətli aktivlərin uçotu problemlərinin yalnız texniki uçot prosedurlarının məcmusu kimi deyil, müəssisənin biznes modelinin, risk profillərinin və strateji inkişaf prioritetlərinin maliyyə hesabatlarında təzahürü kimi şərh edilməsində əks olunur.

Açar sözlər: uzunmüddətli aktivlər, maddi əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər, dəyərsizləşmə, ədalətli dəyər, amortizasiya siyasəti, investisiya əmlakı, IFRS, maliyyə hesabatlarının şəffaflığı.

Giriş

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində uzunmüddətli aktivlər müəssisələrin istehsal və xidmət potensialının formalaşdırılmasında, rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində və kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsində əsas rol oynayan resurslar qrupunu təşkil edir. Maddi əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər, investisiya xarakterli daşınmaz əmlak, uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları və digər eyni mahiyyətli aktivlər müəssisənin gələcək dövrlərdə iqtisadi fayda əldə etmək imkanlarının bazasını yaradır, eyni zamanda risk və məsuliyyətlərin strukturunu müəyyən edir. Bu baxımdan uzunmüddətli aktivlərin uçotunun düzgün təşkili müəssisə fəaliyyətinin nəticələrinin dolğun və etibarlı əks etdirilməsi üçün fundamental şərt kimi çıxış edir.

Son onilliklərdə dünya təsərrüfat sistemində qloballaşma meyillərinin güclənməsi, beynəlxalq

kapital bazarlarına çıxış imkanlarının genişlənməsi, beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarının tətbiq dairəsinin artması uzunmüddətli aktivlərin uçotuna olan tələbləri kəskin şəkildə dəyişdirmişdir. Tarixi dəyər konsepsiyasına əsaslanan ənənəvi uçot yanaşmaları iqtisadi mühitin sürətli transformasiyası, aktivlərin bazar dəyərinin yüksək volatilliyi, rəqəmsal texnologiyaların və qeyri-maddi resursların payının artması fonunda məlumatların adekvatlığını tam təmin etmir. Bu səbəbdən uzunmüddətli aktivlərin uçotu sahəsində beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun konseptual və metodoloji yanaşmaların formalaşdırılması və milli praktikalarda effektiv tətbiqi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Uzunmüddətli aktivlərin uçotu ilə bağlı problemlər müxtəlif səviyyələrdə təzahür edir. Bir tərəfdən aktivlərin tanınması meyarlarının müəyyən edilməsində, onların ilkin dəyərinin formalaşdırılmasında, sonrakı ölçmə modelinin seçilməsində və amortizasiya metodlarının tətbiqində vahid və sistemli yanaşmaların olmaması müşahidə edilir. Digər tərəfdən inflyasiya prosesləri, valyuta məzənnələrinin dəyişməsi, kapital bazarlarında qiymət konyunkturunun dəyişkənliyi ədalətli dəyər konsepsiyasının praktik tətbiqini çətinləşdirir. Bu şəraitdə idarəetmə qərarları üçün tələb olunan informasiyanın keyfiyyəti zəifləyir, maliyyə hesabatlarında əks olunan məcmu göstəricilər aktivlərin real iqtisadi məzmununu bütöv şəkildə əks etdirmir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının transformasiya mərhələsində bazar institutlarının formalaşması, özəlləşdirmə prosesləri, dövlət müəssisələrinin korporativ idarəetmə modelinə keçidi və xarici sərmayələrin cəlbi uzunmüddətli aktivlərin uçotunun səmərəli təşkilini tələb edir. Müəssisələrin çoxunda maddi əsas vəsaitlərin inventarlaşdırılmasının natamam aparılması, aktivlərin texniki və funksional vəziyyəti ilə bağlı informasiyanın sistemli şəkildə yenilənməməsi, qeyri-maddi aktivlərin uçotunun formal xarakter daşıması, lizinq əməliyyatları üzrə hüquqi və maliyyə aspektlərinin uçotda tam əksini tapmaması bu sahədə ciddi boşluqlar yaradır.

Müasir rəqəmsal texnologiyalar uçot sisteminə yeni imkanlar təqdim edir, eyni zamanda yeni məsuliyyətlər formalaşdırır. ERP sinifli informasiya sistemləri, elektron sənəd dövriyyəsi, aktivlərin geoinformasiya və texniki monitorinq platformalarının tətbiqi uzunmüddətli aktivlər üzrə məlumatların operativliyini və dəqiqliyini artırır. Buna baxmayaraq, informasiya sistemlərinin mövcudluğu metodoloji əsasların avtomatik şəkildə düzgün qurulmasını təmin etmir. Aktivlərin təsnifatı, faydalı istifadə müddətinin müəyyən edilməsi, qalıq dəyərin hesablanması, dəyərsizləşmə üzrə testlərin aparılması kimi məsələlər hər bir müəssisə üçün konseptual seçimlər tələb edir və bu seçimlər maliyyə nəticələrinə birbaşa təsir göstərir.

Bu səbəbdən müasir şəraitdə uzunmüddətli aktivlərin uçotu problemlərinin nəzəri-metodoloji aspektlərinin tədqiqi, beynəlxalq təcrübənin sistemli təhlili və milli uçot mühitinə adaptasiya mexanizmlərinin müəyyən edilməsi elmi və praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Qlobal kontekstdə uzunmüddətli aktivlərin uçotunun nəzəri-metodoloji əsasları

Uzunmüddətli aktivlərin uçotu konsepsiyası klassik kapital nəzəriyyələri, mühasibat uçotu prinsipləri və müasir maliyyə hesabatları standartlarının vəhdəti əsasında formalaşır. Kapitalın fiziki və maliyyə interpretasiyası, aktivlərin gələcək nağd pul axınları ilə əlaqələndirilməsi, risk və gəlir münasibətlərinin uçot sistemində təcəssümü uzunmüddətli aktivlərin iqtisadi məzmununu müəyyən edir. Bu baxımdan aktivlərin yalnız maddi subyekt kimi deyil, gələcək dövrlərdə iqtisadi fayda yaratmaq qabiliyyətinə malik resurslar kimi dərk edilməsi müasir konseptual çərçivənin mərkəzində dayanır .

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə vahid terminoloji və metodoloji yanaşma formalaşdırır. Maddi əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər, investisiya əmlakı, uzunmüddətli lizinq müqavilələrindən irəli gələn hüquqlar, həmçinin dəyərsizləşmə mexanizmləri üzrə spesifik standartların mövcudluğu aktivlərin tanınmasının və ölçülməsinin müxtəlif aspektlərini sistemləşdirir.

Klassik tarixi dəyər konsepsiyası aktivlərin başlanğıcda faktiki çəkilmiş xərclərlə uçota alınmasını, sonrakı dövrlərdə isə bu dəyərin amortizasiya yolu ilə mərhələli şəkildə məhsulun və ya xidmətin maya dəyərinə keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma uzun illər mühasibat uçotunun

əsasını təşkil etmiş və aktivlərin uçotunun sabit, proqnozlaşdırıla bilən modelini formalaşdırmışdır. Lakin kapital bazarlarının inkişafı, aktivlərin bazar qiymətlərinin kəskin dəyişkənliyi və investorlara daha informativ məlumatların təqdim olunması tələbi ədalətli dəyər konsepsiyasının aktuallaşmasına səbəb olmuşdur. Ədalətli dəyər aktivin məlumatlı və razılıqlı tərəflər arasında müstəqil sövdələşmə şəraitində dəyişdirilə bilən məbləğ kimi müəyyən edilir və bu yanaşma aktivlərin real bazar şəraitinə uyğun qiymətləndirilməsini təmin edir.

Tarixi dəyər və ədalətli dəyər modellərinin qarşılıqlı əlaqəsi uzunmüddətli aktivlərin uçotunda əsas mübahisəli məsələlərdən biri kimi çıxış edir. Bəzi aktiv kateqoriyaları üzrə yalnız tarixi dəyərdən istifadəyə icazə verildiyi halda, digər hallarda müəssisəyə yenidən qiymətləndirmə modelini seçmək imkanı tanınır. Bu vəziyyət maliyyə hesabatlarının müqayisəliliyinə təsir göstərir, eyni zamanda aktivlərin balans dəyəri ilə onların real bazar dəyəri arasında fərqlər yaradır.

Uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə beynəlxalq standartların strukturunu ümumiləşdirən cədvəl aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 1.

Uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə əsas beynəlxalq standartların məzmunu

Standart	Tətbiq sahəsi	Əsas obyekt	Ölçmə yanaşması	Əsas uçot problemləri
IAS 16	Maddi əsas vəsaitlər	Torpaq, binalar, avadanlıq, maşın və mexanizmlər	İlkin tanınmada tarixi dəyər, sonrakı ölçmədə tarixi dəyər və ya yenidən qiymətləndirmə modeli	Faydalı istifadə müddətinin müəyyən edilməsi, amortizasiya metodunun seçilməsi, komponent yanaşmasının tətbiqi, qalıq dəyərin qiymətləndirilməsi
IAS 38	Qeyri-maddi aktivlər	Patentlər, lisenziyalar, proqram təminatı, brend və digər hüquqlar	İlkin tanınmada tarixi dəyər, sonrakı ölçmədə tarixi dəyər və ya yenidən qiymətləndirmə modeli üçün aktiv bazarın mövcudluğu şərti	Daxildə yaradılmış qeyri-maddi aktivlərin tanınması, tədqiqat və işlənmə xərclərinin fərqləndirilməsi, qeyri-müəyyən faydalı müddətə malik aktivlərin amortizasiyasız uçotu
IAS 36	Dəyərsizləşmə	Maddi və qeyri-maddi aktivlər, pulyaradan vahidlər	Bərpaolunan dəyərin ədalətli dəyərdən satış xərcləri çıxılmaqla və ya istifadə dəyəri əsasında müəyyən edilməsi	Gələcək nağd pul axınlarının proqnozlaşdırılması, diskont dərəcəsinin seçilməsi, dəyərsizləşmə zərərlərinin bölüşdürülməsi və bərpasının məhdudiyyətləri
IAS 40	İnvestisiya əmlakı	Kirayə gəliri və kapital artımı üçün saxlanılan daşınmaz əmlak	Tarixi dəyər modeli və ya ədalətli dəyər modeli, seçimin bütün portfel üzrə ardıcıl tətbiqi	İstifadə və investisiya məqsədli obyektlərin ayrılması, ədalətli dəyərin müəyyən edilməsi, model dəyişikliklərinin təsirinin açıqlanması
IFRS 16	Lizinq əməliyyatları	İcarəçinin istifadə hüququ aktivləri və lizinq öhdəlikləri	İlkin ölçmədə gələcək lizinq ödənişlərinin diskontlaşdırılması əsasında müəyyən edilmiş dəyər	Qısamüddətli və aşağı dəyərli lizinq müqavilələrinin identifikasiyası, diskont dərəcəsinin seçilməsi, dəyişən ödənişlərin uçotu, balansdan kənar əməliyyatların minimallaşdırılması

Mənbə: uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə beynəlxalq standartların tələbləri əsasında müəllif tərəfindən ümumiləşdirilmişdir.

Cədvəldə göstərilən standartların struktur təhlili göstərir ki, uzunmüddətli aktivlərin uçotu yalnız texniki ölçmə prosedurlarının toplusu deyil. Bu sistem iqtisadi məzmunun uçot modellərinə transferini reallaşdırır, aktivlərin risk və gəlir profilini, onların müəssisə üçün strateji əhəmiyyətini və gələcək nağd pul axınlarına təsirini maliyyə hesabatlarında əks etdirir. Maddi əsas vəsaitlərin uçotu daha çox fiziki köhnəlmə, texnoloji yenilənmə və istehsal güclərinin qorunması ilə bağlıdır,

qeyri-maddi aktivlərin uçotu isə innovasiya potensialı, intellektual kapitalın dəyəri və rəqabət üstünlüklərinin davamlılığı ilə sıx bağlıdır.

Dəyərsizləşmə mexanizmləri uzunmüddətli aktivlərin uçotunda risklərin identifikasiyası və zərərlərin vaxtında tanınması üçün mühüm alət kimi çıxış edir. Aktivlərin bərpaolunan dəyərinin müəyyən edilməsi, pulyaradan vahidlərin formalaşdırılması, proqnozlaşdırılan nağd pul axınlarının modelləşdirilməsi və diskont dərəcələrinin əsaslandırılması yüksək peşəkarlıq tələb edən proseslərdir. Bu sahədə metodoloji boşluqlar aktivlərin şişirdilmiş və ya azaldılmış dəyərlə təqdimatına səbəb olur, kapitalın ölçüsünü və rentabellik göstəricilərini təhrif edir.

İnvestisiya əmlakı və lizinq əməliyyatları üzrə standartlar uzunmüddətli aktivlərin uçotunda xüsusi yer tutur [6, s.70]. Kirayə məqsədi ilə saxlanılan daşınmaz əmlakın istehsal və ya inzibati məqsədlər üçün istifadə olunan obyektlərdən ayrılması, ədalətli dəyər modelinə keçidin maliyyə nəticələrinə təsiri, lizinqin balansdankənar maliyyələşdirmə vasitəsi kimi istifadə imkanlarının məhdudlaşdırılması bu sahədə aparılan islahatların məğzini təşkil edir.

Beləliklə, qlobal kontekstdə uzunmüddətli aktivlərin uçotunun nəzəri-metodoloji əsasları kapitalın qorunması, ədalətli dəyər yanaşması, risklərin şəffaflığı və maliyyə hesabatlarının müqayisəliliyi prinsipləri üzərində qurulur.

Müasir şəraitdə uzunmüddətli aktivlərin uçotunun təşkilinə konseptual fəaliyyət istiqamətləri

Uzunmüddətli aktivlərin uçotunun təşkilinin müasir konseptual modeli bir-biri ilə əlaqəli bir neçə istiqaməti əhatə edir. Bu istiqamətlər aktivlərin tanınması və təsnifatı, ölçmə və qiymətləndirmə, amortizasiya və dəyərsizləşmə siyasəti, vergi uçotu ilə maliyyə uçotu arasında əlaqələrin tənzimlənməsi, rəqəmsal mühitdə uçot informasiya sistemlərinin qurulması kimi komponentlərdən ibarətdir.

İlk növbədə aktivlərin tanınması və təsnifatı ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirilməlidir. Müasir biznes mühitində ənənəvi maddi əsas vəsaitlərlə yanaşı proqram təminatı, brend dəyəri, müştəri bazası, lisenziya və franşiza müqavilələri, rəqəmsal platformalar, məlumat bazaları və digər qeyri-maddi resursların payı sürətlə artır [8, s.82]. Bu aktivlərin hamısı hüquqi sənədlərdə eyni səviyyədə təcəssüm olunmur, bir qismi müqavilələrdə, digərləri isə təşkilatın daxili intellektual kapitalında ifadə olunur. Bu şəraitdə aktivin balansda tanınması üçün tələb olunan meyarların dəqiq müəyyən edilməsi zəruridir. İqtisadi faydanın mənbəyi, hüquqi nəzarət və dəyərin etibarlı ölçülməsi imkanları aydın şəkildə təsbit edilməlidir.

İkinci istiqamət aktivlərin ilkin və sonrakı ölçülməsi ilə bağlıdır. İlkin tanınma mərhələsində aktivin dəyərinə daxil edilən xərclərin dairəsi hər bir aktiv növü üzrə ayrı-ayrılıqda müəyyən edilməlidir [1. s.80]. Alış qiyməti, çatdırılma və quraşdırma xərcləri, texniki sınaq, konsaltinq və layihələndirmə xərclərinin hansı həddə qədər aktivin dəyərinə kapitalizə edilməsi dəqiq qaydalar tələb edir. Sonrakı ölçmə mərhələsində isə tarixi dəyər modeli ilə yenidən qiymətləndirmə və ya ədalətli dəyər modellərinin seçimi uzunmüddətli aktivlərin uçotu siyasətinin strateji elementinə çevrilir.

Yenidən qiymətləndirmə modelinin tətbiqi aktivlərin balans dəyərinin bazar reallıqlarına uyğunlaşdırılmasına imkan verir, eyni zamanda kapitalda yenidən qiymətləndirmə ehtiyatlarının formalaşmasına səbəb olur [4, s.146]. Bu ehtiyatların bölüşdürülməsi qaydaları, dividend siyasətinə təsiri, vergi nəticələri və investorların qərarlarına təsir meyarları qabaqcıl təcrübəyə uyğun konseptual yanaşma tələb edir.

Üçüncü mühüm istiqamət amortizasiya və dəyərsizləşmə siyasəti ilə əlaqədardır [7, s.109]. Uzunmüddətli aktivlərin faydalı istifadə müddətinin müəyyən edilməsi, amortizasiya metodunun seçilməsi və qalıq dəyərin qiymətləndirilməsi maliyyə nəticələrinə bilavasitə təsir göstərir. İstehsal gücünə əsaslanan, xətti və sürətləndirilmiş amortizasiya modelləri arasında seçim aktivin texnoloji xüsusiyyətlərindən, biznes modelindən və bazar şəraitindən asılı olaraq həyata keçirilməlidir. Faydalı istifadə müddətinin həddindən artıq qısaldılması amortizasiya xərclərinin süni şəkildə şişməsinə, həddindən artıq uzadılması isə aktivlərin balansda köhnəlmiş dəyərlə saxlanmasına gətirib çıxarır.

Dəyərsizləşmə testlərinin aparılması uzunmüddətli aktivlərin uçotunda risklərin aşkarlanmasının və zərərlərin vaxtında tanınmasının əsas alətlərindən biridir. Pulyaradan vahidlərin müəyyən edilməsi, gələcək nağd pul axınlarının proqnozlaşdırılması və diskont dərəcələrinin seçilməsi prosesində subyektiv yanaşmaların təsirini minimuma endirmək üçün metodoloji baza gücləndirilməlidir [11, s.140]. Modelin şəffaflığı, istifadə olunan əsas fərziyyələrin açıqlanması, həssaslıq analizinin aparılması və nəticələrin müstəqil audit qiymətləndirilməsindən keçməsi praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Dördüncü istiqamət vergi uçotu ilə maliyyə uçotu arasında əlaqələrin tənzimlənməsidir. Bir çox ölkələrdə amortizasiya normaları, aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi, dəyərsizləşmə zərərlərinin tanınması və qeyri-maddi aktivlərin kapitalizasiyası üzrə vergi qanunvericiliyi ilə maliyyə hesabatları standartlarının tələbləri arasında fərqlər mövcuddur. Bu fərqlər mühasibat uçotunda təxirə salınmış vergi aktiv və öhdəliklərinin yaranmasına səbəb olur, eyni zamanda idarəetmə qərarlarının qəbulunda əlavə çətinlik yaradır [3, s.77]. Səmərəli uçot sistemi üçün vergi məqsədləri ilə maliyyə hesabatlarının tələbləri arasında tarazlıq təmin edilməli, müəssisənin iqtisadi məzmununu əks etdirən məlumatların prioritetliyi qorunmalıdır.

Beşinci istiqamət rəqəmsal mühitdə uçot informasiya sistemlərinin inkişafı ilə bağlıdır. Müasir ERP platformaları uzunmüddətli aktivlərin bütün həyatyolu mərhələlərini – alış, istismar, modernizasiya, təmir, dəyərsizləşmə, yenidən qiymətləndirmə və ləğvetmə proseslərini vahid informasiya sistemində izləməyə imkan verir [9, s.166]. Aktivlərin texniki pasportları, geostasionar məlumatları, istehsal gücləri və texnoloji parametrləri real vaxt rejimində uçota alınır [2, s.192]. Bu infrastruktur uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə analitik kəsimin dərinləşdirilməsi üçün əlverişli zəmin yaradır. Bununla belə, rəqəmsal sistemlərin tətbiqi metodoloji problemləri avtomatik həll etmir. Uçot siyasətinin elektron mühitdə düzgün parametrləşdirilməsi, amortizasiya cədvəllərinin avtomatlaşdırılması, komponent uçotu mexanizmlərinin proqramlaşdırılması və dəyərsizləşmə testləri üçün analitik modulların yaradılması peşəkar yanaşma tələb edir.

Altıncı istiqamət uzunmüddətli aktivlərin uçotu ilə bağlı korporativ idarəetmə və audit tələbləri ilə mexaniki əlaqənin gücləndirilməsidir. Aktivlərin alınması, satışı, yenidən qiymətləndirilməsi, daxili köçürülməsi və ləğvi üzrə qərarların qəbulunda nəzarət mexanizmləri müəyyən olunmalı, səlahiyyət və məsuliyyət bölgüsü aydın şəkildə tənzimlənməlidir. Daxili nəzarət sistemində inventarizasiya prosedurları, fiziki yoxlama cədvəlləri, texniki baxış aktları və ekspert qiymətləndirmələri üzrə vahid standartlar formalaşdırılmalıdır. Xarici audit prosesində isə uzunmüddətli aktivlərin real vəziyyətinin və dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün auditor prosedurlarının həcmi və dərinliyi dəqiq şəkildə müəyyən edilməlidir [10, s.100].

Nəhayət, yeddinci istiqamət uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə milli normativ bazanın beynəlxalq standartlarla harmoniyasının təmin edilməsidir. IFRS tələblərinin milli qanunvericilik mühitinə formal inteqrasiyası praktikada gözlənilən nəticəni vermir. Effektiv harmonizasiya üçün standartların məzmununun düzgün şərhi, təlim və sertifikatlaşdırma mexanizmlərinin gücləndirilməsi, peşəkar mühasibat və auditor təşkilatlarının rolunun artırılması, həmçinin universitet təhsil proqramlarında müasir uçot konsepsiyalarının sistemli şəkildə tədrisi zəruridir.

Müasir şəraitdə uzunmüddətli aktivlərin uçotu yalnız texniki prosedurlar məcmusu kimi deyil, konseptual baxımdan əsaslandırılmış, risklərə həssas, rəqəmsal mühitə inteqrasiya olunmuş və strateji qərarların informasiya təminatını gücləndirən bir idarəetmə aləti kimi formalaşdırılmalıdır [5, s.301].

Nəticə

Aparılan tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müasir iqtisadi şəraitdə uzunmüddətli aktivlərin uçotu konseptual və metodoloji baxımdan yenidən düşünülməli, klassik tarixi dəyər yanaşması ədalətli dəyər, dəyərsizləşmə və risk əsaslı idarəetmə konsepsiyaları ilə uzlaşdırılmalıdır. Uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə mövcud problemlər yalnız texniki səhvlər və ya formal uyğunsuzluqlar səviyyəsində deyil, maliyyə hesabatlarının informativlik dərəcəsini, investor etimadını və idarəetmə

qərarlarının keyfiyyətini müəyyən edən strateji amillər səviyyəsində təzahür edir.

Birinci nəticə ondan ibarətdir ki, aktivlərin tanınması və təsnifatı üzrə meyarlar aydın və sistemli şəkildə müəyyən edilməlidir. Maddi əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər, investisiya əmlakı, lizinqdən irəli gələn istifadə hüquqları və digər uzunmüddətli resurslar üzrə iqtisadi məzmun hüquqi formadan üstün tutulmalı, gələcək iqtisadi faydanın mənbəyi, nəzarət mexanizmləri və dəyərin etibarlı ölçülməsi şərtləri dəqiq standartlaşdırılmalıdır.

İkinci nəticə aktivlərin ölçülməsi və qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Tarixi dəyər modeli ilə yenidən qiymətləndirmə və ədalətli dəyər modelləri arasında seçimin şəffaf meyarlara əsaslanması, seçilmiş modelin uzunmüddətli dövrdə ardıcıl tətbiqi, yenidən qiymətləndirmə ehtiyatlarının formalaşması və istifadəsi üzrə konkret qaydaların müəyyən edilməsi maliyyə hesabatlarının sabitliyini və müqayisəliliyini gücləndirir.

Üçüncü nəticə amortizasiya və dəyərsizləşmə siyasətinin səmərəli təşkilini əhatə edir. Faydalı istifadə müddətinin və qalıq dəyərin obyektiv qiymətləndirilməsi, aktivlərin texnoloji və iqtisadi xüsusiyyətlərinə uyğun amortizasiya metodlarının seçilməsi, pulyaradan vahidlər üzrə dəyərsizləşmə testlərinin müntəzəm aparılması aktivlərin real vəziyyətini və gələcək dəyər yaradan potensialını maliyyə hesabatlarında dolğun şəkildə əks etdirir.

Dördüncü nəticə mühasibat uçotu ilə vergi uçotu arasındakı münasibətlərin optimallaşdırılması ilə bağlıdır. Vergi güzəştləri, sürətləndirilmiş amortizasiya normaları və digər fiskal alətlər maliyyə hesabatlarının iqtisadi məzmununu təhrif etməməlidir. Bu məqsədlə təxirə salınmış vergi mexanizmləri səmərəli tətbiq edilməli, eyni zamanda maliyyə hesabatlarının prioritetliyi təmin edilməlidir.

Beşinci nəticə rəqəmsal uçot informasiya sistemlərinin potensialının tam reallaşdırılması ilə əlaqədardır. ERP və digər müasir platformalarda uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə parametrlərin peşəkar şəkildə qurulması, komponent uçotu, avtomatlaşdırılmış amortizasiya cədvəlləri, dəyərsizləşmə risklərinin analitik monitorinqi və aktivlərin texniki vəziyyəti barədə məlumatların inteqrasiyası idarəetmə qərarlarının informasiya təminatını yeni səviyyəyə qaldırır.

Altıncı nəticə korporativ idarəetmə və audit mühitinin gücləndirilməsi ilə bağlıdır. Uzunmüddətli aktivlərin alınması, yenilənməsi, yenidən qiymətləndirilməsi və ləğvi üzrə qərarların qəbulunda şəffaflıq səviyyəsinin artırılması, daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, müstəqil qiymətləndiricilərin və auditorların peşəkar rəyinin sistemli şəkildə nəzərə alınması aktivlərin uçotunun etibarlılığını yüksəldir.

Yeddinci nəticə milli normativ bazanın beynəlxalq standartlarla harmoniyasının dərinləşdirilməsi zərurəti ilə bağlıdır. IFRS tələblərinin formalaşdırdığı konseptual çərçivə əsasında uzunmüddətli aktivlərin uçotu üzrə milli standartlar və metodik göstərişlər yenilənməli, peşəkar mühasiblər və auditorlar üçün davamlı təlim proqramları təşkil edilməli, universitet təhsilində müasir uçot konsepsiyalarına xüsusi yer ayrılmalıdır.

Müasir şəraitdə uzunmüddətli aktivlərin uçotu problemlərinin həlli üçün konseptual baxımdan əsaslandırılmış, beynəlxalq standartlara uyğun, rəqəmsal mühitin tələblərini nəzərə alan və milli iqtisadiyyatın spesifik xüsusiyyətlərinə adaptasiya olunmuş kompleks yanaşma formalaşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Alexander, D., Britton, A., Jorissen, A. International Financial Reporting and Analysis. Andover, Cengage Learning, 2020, 864 p.
2. Epstein, B., Jermakowicz, E. IFRS. Interpretation and Application. Hoboken, Wiley, 2021, 1320 p.
3. Hendriksen, E. S., Breda, M. F. Accounting Theory. New York, McGraw Hill, 2019, 912 p.
4. Xudaverdiyeva K.A. Uzunmüddətli aktivlərin beynəlxalq standartlar əsasında tətbiqi və maliyyə uçotu standartlarına harmonizasiyası \\ Azərbaycan iqtisadiyyatı müstəqillik illərində elmi konfrans, UNEC, 2021, 144- 154 səh.

5. Xudaverdiyeva K.A., (2025). "Rəqəmsal iqtisadiyyat fondlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması", Bakı, 2025, 300–306 səh.
6. IFRS Foundation. Conceptual Framework for Financial Reporting. London, IFRS Foundation, 2018, 246 p.
7. Kieso, D., Weygandt, J., Warfield, T. Intermediate Accounting. Hoboken, Wiley, 2022, 1520 p.
8. Qasımov, R. Mühasibat uçotu nəzəriyyəsi. Bakı, "İqtisad Universiteti nəşriyyatı", 2021, 420 s.
9. Məmmədov, A. Uzunmüddətli aktivlərin uçotu və təhlili. Bakı, "Elm və təhsil", 2022, 336 s.
10. Nobes, C., Parker, R. Comparative International Accounting. Harlow, Pearson Education, 2020, 640 p.
11. Байкова, М. И. Учет и аудит долгосрочных активов. Санкт-Петербург, "Питер", 2020, 352 с.

Гунай Азиз кызы Мирзаева
магистрант, Азербайджанского Государственного
Экономического Университета
E-mail: meherremovagunay357@gmail.com
Кифаят Аслан кызы Худавердиева
Научный руководитель: к.э.н., доц.

Современные проблемы учета долгосрочных активов

Резюме

Цель исследования - заключается в системном анализе теоретических и практических проблем учета долгосрочных активов в современных экономических условиях, оценке данных проблем в контексте международных стандартов и определении концептуальных подходов к совершенствованию учетного механизма. В исследовании ясно раскрываются существующие противоречия и неадекватные подходы при первоначальном признании, оценке, последующем измерении, амортизации и обесценении долгосрочных активов, обосновываются методологические пробелы, возникающие вследствие неправильного согласования национальных и международных нормативных рамок.

Методология исследования - основана на совместном применении методов научной абстракции, анализа, синтеза, индукции и дедукции, сравнения и обобщения. Содержательно анализируется международный опыт учета долгосрочных активов, система стандартов, сформированная на базе IFRS, а также нормативные документы, применяемые в национальной учетной практике. Систематизируются сильные и слабые стороны концепций, представленных в современной научной литературе.

Практическая значимость - исследования состоит в том, что научные выводы и практические рекомендации, сформулированные в статье, могут быть использованы для совершенствования учетной политики долгосрочных активов, разработки внутрифирменных нормативов, углубления аудиторских процедур и повышения информативности финансовой отчетности.

С точки зрения результатов исследования - определяются ключевые направления в классификации долгосрочных активов в современных условиях, выборе амортизационной политики, применении моделей обесценения, проведении процедур переоценки по справедливой стоимости и устранении противоречий между налоговым и финансовым учетом. На фоне перехода предприятий к цифровым учетным системам дифференцированно объясняются конкретные проблемы оценки срока полезного использования активов, применения компонентного подхода, учета активов, признаваемых на основании прав (лизинг, лицензия, патент и др.).

Оригинальность и научная - новизна исследования проявляются в интерпретации проблем учета долгосрочных активов не только как совокупности технических учетных процедур, но и как отражения бизнес-модели предприятия, его риск-профиля и стратегических приоритетов развития в финансовой отчетности.

Ключевые слова: долгосрочные активы, основные средства, нематериальные активы, обесценение, справедливая стоимость, амортизационная политика, инвестиционная недвижимость, IFRS, прозрачность финансовой отчетности

Gunay Aziz Mirzayeva
Master’s Student at Azerbaijan State University of Economics,
E-mail: meherremovagunay357@gmail.com
Kifayat Aslan Khudaverdiyeva
Scientific Supervisor: PhD in economics, assoc. prof.

Accounting problems of long-term assets in modern conditions

Summary

The purpose of the study - is to conduct a systematic analysis of the theoretical and practical problems of accounting for long-term assets in the modern economic environment, to evaluate these problems within the context of international standards and to identify conceptual approaches for improving accounting mechanisms. The study clearly demonstrates existing inconsistencies and inadequate approaches in the initial recognition, measurement, subsequent valuation, depreciation and impairment processes of long-term assets. It also substantiates methodological gaps arising from the improper alignment between national and international regulatory frameworks.

The research methodology - is based on the combined application of scientific abstraction, analysis, synthesis, induction and deduction, comparison and generalization. The paper provides a substantive analysis of international practices in long-term asset accounting, the system of standards formed under IFRS, as well as regulatory documents used in national accounting practice. The strengths and weaknesses of approaches reflected in contemporary academic literature are systematically evaluated.

The practical significance - of the research lies in the fact that the scientific conclusions and practical recommendations presented in the article can be applied to improve long-term asset accounting policies, develop internal corporate regulations, deepen audit procedures and increase the informativeness of financial reporting.

In terms of research - outcomes, the study identifies key directions for modern classification of long-term assets, selection of depreciation policies, application of impairment models, revaluation procedures based on fair value and elimination of contradictions between tax accounting and financial accounting. Against the background of enterprises transitioning to digital accounting systems, the paper provides a differentiated explanation of specific problems related to estimating useful life, applying the component approach and accounting for rights-based assets such as leases, licences and patents.

The originality and scientific novelty - of the research are reflected in the interpretation of long-term asset accounting problems not merely as a set of technical accounting procedures, but as manifestations of the enterprise’s business model, risk profile and strategic development priorities within financial reporting.

Key words: long-term assets, property plant and equipment, intangible assets, impairment, fair value, depreciation policy, investment property, IFRS, transparency of financial reporting.